

Szabó Miklós

MEGJEGYZÉSEK A DÉLKELET-DUNÁNTÚL KÉSŐ VASKORÁHOZ

A ComArchHung 2008. évi számában Maráz Borbála fontos tanulmányt közölt a Délkelet-Dunántúl közép és késő La Tène-koráról. A szelektív bemutatás ellenére a kutatás számára egyértelmű nyereség a Pécs-Hőerőmű-lelőhelyen feltárt temetőrészlet közzététele, minthogy az itt azonosított lelethorizont a Kárpát-medence északabbra fekvő területeinek kelta nekropoliszaiban mai ismereteink szerint nem fordul elő. A szerző három egymást követő, részben egymást átfedő periódusba sorolta a térség leleteit: a legkorábbiakat a LT C2/D-időszakba, ezt követi egy kevésbé artikulált LT D-csoport, majd a LT D2/korai római horizont. Ez a felfogás végeredményben a magyar vaskorkutatás egyik alapproblémájára vezethető vissza, nevezetesen Hunyady kronológiájára, amely nem ismeri a LT B2-fázist, a közép LT-tárgy-típusok élettartamát viszont a LT D kezdetéig hosszabbította meg. Az utóbbi alacsony dátumokat később Jan Filip időrendje megerősíteni látszott. A legújabb kutatások alapján az előbbieket ma már elfogadhatatlannak, vagyis Maráz eredményei felülvizsgálatot igényelnek. A tárgyalt legkorábbi délkelet-dunántúli leletek (Pécs-Vasas, Mágócs stb.) nem későbbiek a LT C1-időszaknál, ami abszolút kronológiai szempontból a Kr.e. III. század második felének és a II. század első évtizedeinek felel meg. Ami a Pécs-Hőerőmű-temető sírjait illeti, a legkorábbiak a LT C2/D1 átmeneti fázisba, illetve a LT D1-időszakba sorolhatók. Ez a délkelet-dunántúli horizont elsősorban szlovéniai és szerbiai sírleleteknek feleltethető meg. Az észak-balkáni kapcsolatot különösen jól szemléltetik a feszítőzablák, amelyek elterjedése a scordiscus törzsön belüli, a gall equites-hez hasonló arisztokráciára enged következtetni. Ezentúl az is feltehető, hogy legkésőbb a Kr.e. II. század 2. felétől a Dél-Dunántúl a scordiscus territórium része volt. Ebben az összefüggésben megkülönböztetett figyelmet érdemel a szárazd-regölyi kincsleletek problémaköre, különös tekintettel a Židorvari oppidumban kiásott ezüst-kincsre.

Kulcsszavak: közép és késő La Tène-sírleletek, La Tène-kronológia, észak-balkáni kapcsolatok, kelta arisztokrácia, scordiscus törzs territórium.

A Délkelet-Dunántúl késő vaskora az elmúlt évtizedekben nem állt a kutatás homlokterében. Egész pontosan 30 éve jelent meg F. Petres Éva összefoglaló áttekintése (PETRES 1979), s azóta a leletmentéseket leszámítva a korszak vizsgálatában jelentősebb előrelépés nem történt. Ezért is megkülönböztetett figyelmet érdemel Maráz Borbála tanulmánya a térség közép és késő La Tène-koráról, még akkor is, ha a szerző a rendelkezésére álló leletanyag csupán szelektív bemutatására vállalkozott (MARÁZ 2008). Ezzel együtt egyértelmű nyereség a kutatás számára a Pécs-Hőerőmű-lelőhelyen 1980–81-ben feltárt temetőrészlet „rövid formában” való közzététele, minthogy az itt azonosított lelethorizont a Kárpát-medence északabbra fekvő területeinek nekropoliszaiban mai ismereteink szerint nem fordul elő (MARÁZ 2008, 70–71). Ez, a bizonyos értelemben egyedülálló szituáció, a történeti interpretáció szempontjából különleges jelentőséggel bírhat, de csak abban az esetben, ha az anyag régészeti meghatározása egyértelmű és szilárd alapokon nyugszik. Maráz három egymást követő, részben egymást átfedő periódusba sorolja a

leleteket: a legkorábbiak megítélése szerint a LT C2/D időszakba tartoznak, ezt követi egy kevésbé artikulált LT D-csoport, majd a LT D2/korai római horizont (MARÁZ 2008, 71–86). A továbbiakban főként az első és a harmadik kronológiai fázis régészeti dokumentációjával kívánunk foglalkozni.

Maráz LT C2/D csoportja olyan temetőleletekre épül, amelyek esetében a síregyütteseket nem lehetett rekonstruálni. A kronológiailag érzékeny típusok azonban, mint például a kardlanc töredékek (csavart, ill. poncolt típus), a lekerekített szárnyú, középbordás pajzsdudor, a négyhólyagos lábperec Mágócsról (MARÁZ 2008, 72, 2. kép/3, 6, 8), vagy a kétgombos fibula, a háromhólyagos lábperec Pécs-Vasasról (MARÁZ 2008, 73, 3. kép/2–3), nem kétséges, hogy ugyanabba a lelethorizontba sorolhatók. A leírás alapján idetartozik a kővágószőlősi anyag is (MARÁZ 2008, 69: kétgombos fibula, „vitéztkötéses” fibula, háromhólyagos lábperec stb.). Egyetértünk Marázzal abban, hogy ez a dokumentáció a Kárpát-medence La Tène-kori „síktemetőinek” legutolsó időszakát jellemzi. Ezzel szemben a fent említett relatív kro-

nológiai besorolás és az ebből következő abszolút keltezés: Kr.e. II. sz. második fele – I. sz. eleje (MARÁZ 2008, 71), a magyar vaskorkutatás egyik alapproblémájára vezethető vissza. Konkrétan Hunyady kronológiai rendszeréről van szó, amely a LT B-periódust 60-70 évnyi időtartamra szűkítve, a LT C kezdetét a Kr.e. IV. század legvégére teszi (HUNYADY 1944, 5, 9). Ez a felfogás magától értetődően nem vesz tudomást egy lehetséges LT B2-fázisról, amely lényegében a Kr.e. III. század első felét foglalja el (Vö. SZABÓ 1983, 40). Másfelől Hunyady a közép LT-tárgytipusok kései variánsainak „élettartamát” a LT D kezdetéig hosszabbította meg. Hiteles leletegyüttesek híján ez az eljárás meglehetősen gyenge lábakon állt, s ezzel alighanem Hunyady is tisztában volt, legalábbis idevágó érvelése számos ponton bizonytalanságot tükröz (l. pl. a hólyagos kar- és lábperecokról: HUNYADY 1944, 98–99). Ugyanakkor azonban nagy tekintélyű külföldi kutatók is hasonló álláspontot képviseltek (Vö. pl. PITTIONI 1930, 89).

Az „alacsony” dátumok utólagos megerősítése az 1950-es években a csehszlovák La Tène-kutatás oldaláról érkezett. Jan Filip kronológiája azonban nem Hunyady koncepciójának továbbgondolásával jött létre. Éppen ellenkezőleg, a La Tène-régészet cseh atyamestere szakított a hagyományos tipológiai módszerrel és lelethorizontok kidolgozásával a relatív időrend vizsgálatának új irányzatát indította el (Cf. FILIP 1956, 243).

A nemzetközi kutatás számára nyelvi nehézségek miatt csak az 1980-as években vált világossá, hogy mivel magyarítható Filip irreális abszolút kronológiája. Egész konkrétan arról van szó, hogy a hagyományos numizmatikai datálást elfogadva, a LT B2-be sorolható hostomicei sírt a mellékletbe tartozó statér alapján Filip a Kr.e. II. század közepére tette (Vö. KRUTA 1982). Ezáltal közel egy évszázaddal „leleltezte” a kora La Tène utolsó szakaszát. Konkrét példaként ismét a hólyagos kar- és lábperecet említem, amelyek Filip szerint „már” a Kr.e. III/II. század fordulóján jelentek meg, s virágkoruk a Kr.e. II. század és az I. század eleje volt (FILIP 1956, 528). Jegyezzük meg, hogy az isthmiai lelet alapján, amelyben a hólyagos lábperecpár hellénisztikus kerámiával együtt került elő, az ékszertípus divatjának kezdetét ma kellő óvatossággal a Kr.e. III. sz. elejére keltezhetjük (legújabbban MASSE–SZABÓ 2005, 220–223).

Az 1950-es évek vége felé Filip koncepciója komoly hatással volt a Kárpát-medence területén dolgozó kutatókra. Ezt a könyv magyarországi fogadtatása (BÓNIS 1958) is tükrözi. A recepció szempontjából fontosnak mondható Filip német nyelvű tanulmánya, amelyben kifejtette azt a meggyőződését, miszerint a Kárpát-medencében megtelepült keltaság

virágkora a Kr.e. II. század második és az I. század első fele volt (FILIP 1959).

Érthető módon a szlovák régészet reagált a leggyorsabban a monográfia megjelenésére. Benadik már 1957-ben arra következtetésre jutott, hogy a Kárpát-medence La Tène „síktetői” mindenekelőtt a Kr.e. II. századra és az I. század első felére keltezhetők, s használatuk megszűnése a kelta-dák konfliktussal függhetett össze (BENADIK et alii 1957, 148–149). Ezáltal, legalábbis a végeredményt tekintve, a Hunyady-féle kronológiai szisztéma jól összeegyeztethetőnek tűnt J. Filip és követői időrendi koncepciójával. S innen eredeztethető a magyarországi La Tène-kutatás máig meglévő irányzata, amely tehát a síktetői legkésőbbi temetkezéseit a LT D elejére keltezi.

Erre példát már 1960-ból találunk, nevezetesen a nagyvenyimi kelta sírok publikációját (VÁGÓ 1960, 44–45, 54), míg Maráz Borbála 1973-ban csatlakozott az irányzathoz: a székkutas-sóshalmi sírt, mellékletei között lignit karpereccel és négyhólyagos lábperecpárral a LT D-periódusra tette (MARÁZ 1973, 47, 56, V.t.).

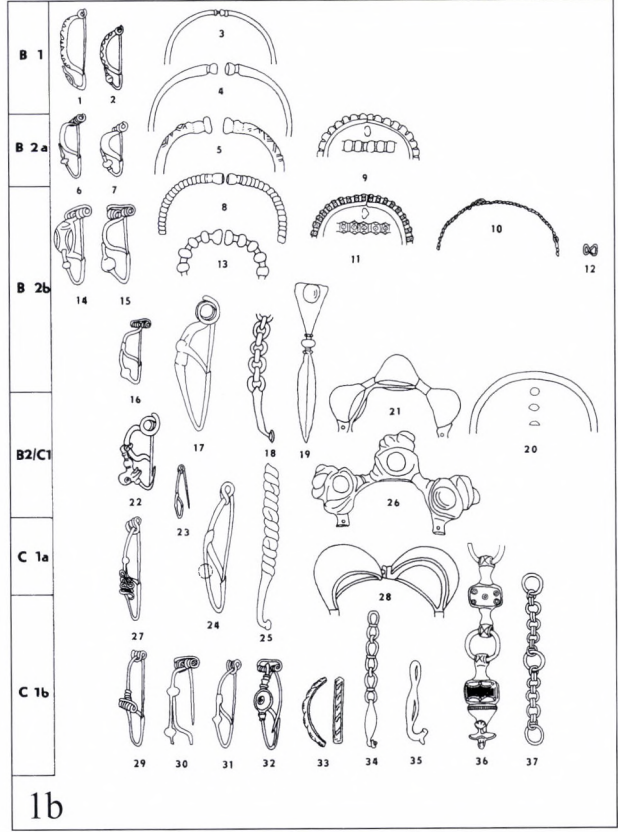
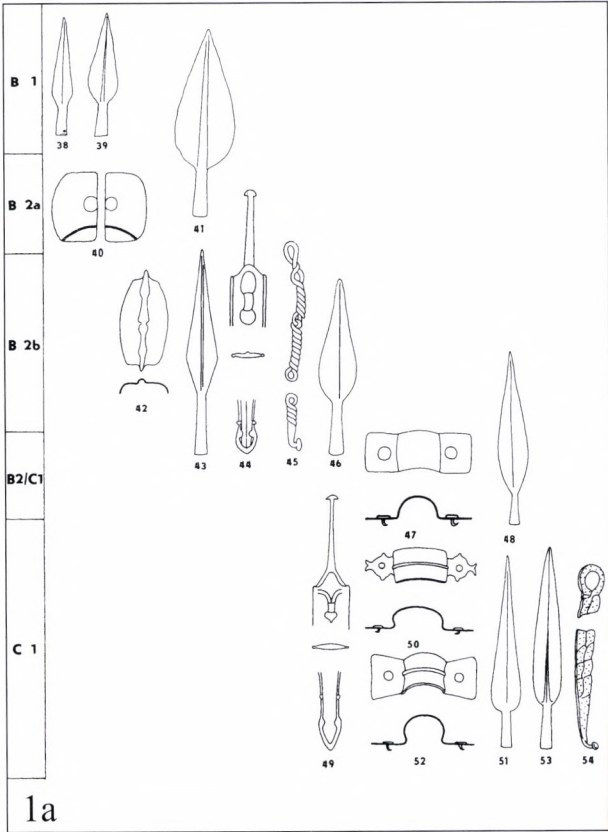
Az isthmiai lábperecpár 1961-ben került a La Tène-régészet látókörébe (KRÄMER 1961), s rövidesen a magyar kutatás is felfigyelt rá (SZABÓ 1968). Ebből logikusan következett egyebek között a közép-európai „alacsony” kronológiával kapcsolatban 1971-ben megfogalmazott kritika (SZABÓ 1971).

Petres Évának köszönhetjük, hogy a Fejér-megyei La Tène-temetők legfiatalabb sírjai a 3 és 4 hólyagos lábpereckekkel együtt „visszakerültek” a LT C periódusba (PETRES 1971, 6), aki ennek megfelelően a fentebb már tárgyalt pécs-vasasi sírleleteket a LT C-C2-időszakra keltezte (PETRES 1979, 204). Horváth László álláspontja szerint a Keszthely környéki temetők sem érték meg a LT D-periódust, mint például Rezi vagy Magyarszerdahely (HORVÁTH 1987, 96, 125). Később a Rezi sírleletek szeriációs vizsgálata hasonló eredményt hozott, ugyanakkor – meglepő módon – a szerző munkája során LT B2-időszak létét, ill. régészeti definícióját figyelmen kívül hagyta (HORVÁTH 1997, 89).

A közép-európai La Tène síktetői belső kronológiájának megszilárdulásában mérföldkövet jelentett a Jenišűv Újezd-i nekropolisz feldolgozása (WALDHAUSER et alii 1978; vö. KRUTA 1979). Néhány évvel később J. Bujna több mint 900 kárpát-medencei kelta sír szeriációs vizsgálatának eredményeként, a Reinecke-féle szkémát alkalmazva, a kora LT-periódus második fázisát, a LT B2-t, „a” és „b” alfázisokra osztotta fel, elkülönített továbbá egy átmeneti szakaszt a LT B2 és a C1 között. Az utóbbit, azaz a közép LT-periódus korai fázisát, ugyancsak tovább tagolta, s a

C1b alfázist a „síktemetők” zárószakaszként definiálta (BUJNA 1982, 319–325) (1. kép).

Bujna újabb munkáiban a szlovákiai La Tène-fibulák, ill. a karikaékszerek relatív kronológiai elem-

1. kép A Kárpát-medence La Tène-kori síktemetői kronológiailag érzékeny tárgytypusainak relatív időrendje

J. BUJNA (1982) szerint. a: fegyverzet; b: viseleti tartozékok és ékszerek

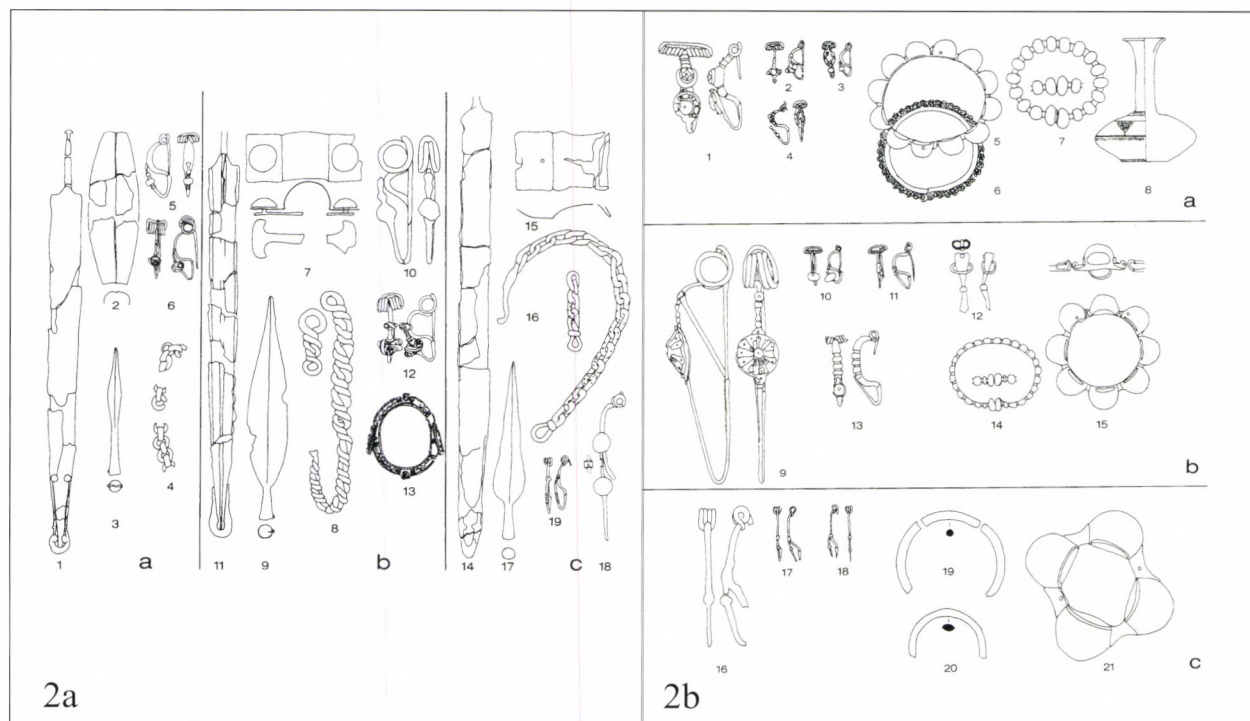
Fig. 1 Chronologie relative des nécropoles laténiennes du bassin des Carpates d'après J. BUJNA (1982).

a: armement; b: accessoires vestimentaires et parure

Ezeknek az eredményeknek a felülvizsgálatát és megerősítését R. Gebhardnak köszönhetjük, aki a Kárpát-medencét érintő analízist két délnyugat-szlovákiai temető (Chotin, Maňa) elemzésére építette. Chotin különleges előnye abból adódik, hogy a nekropolisz maga teljes egészében feltárássra került. Gebhard a 47 sírt 3 horizontra osztotta fel: rendszerének 4. és 5. horizontja a kora La Tène-időszak végének, azaz a LT B2a-nak és a LT B2b-nek, míg a 6. a középső La Tène periódus legelejének (LT C1a) felel meg (GEBHARD 1989, 83–88, 27–28. kép) (2. kép). Jegyezzük meg, hogy a szlovákiai kelta nekropoliszok némelyike az előbbinél némileg hosszabb ideig, legalábbis a LT C1 végéig használatban volt. E tekintetben és általában is J. Bujna és R. Gebhard időrendi rendszere megfeleltethető egymásnak. A leglényegesebb különbség az, hogy Gebhard a LT B2/C1 átmeneti alfázis létezését nem fogadja el (BUJNA 1982, i.h.; GEBHARD 1989, 91–92).

zése során tovább finomította az általa kidolgozott szisztémát a LT B2c és a LTC1c alfázisok bevezetésével. Hogy ennek lesz-e hozadéka a keltezés szempontjából, egyelőre nyitott kérdés. Az azonban kétségtelen, hogy az egyik bennünket érdeklő kérdésre egyértelmű választ kapunk: a szlovákiai La Tène-„síktemetők” a LT C1 végével megszűntek (BUJNA 2003, 94–97, 62–65. kép; BUJNA 2005, 173 skk.).

A fentebb áttekintett vizsgálatokban a magyarországi kelta leletanyagnak meglehetősen alárendelt szerep jutott. Az okok jól ismertek: a temetőfeltárások, és főleg a dokumentáció hiányosságai, a publikálatlan vagy csak részben közreadott leletanyag tetemes mennyisége stb. (SZABÓ 1994, 40–41). A fő probléma azonban a teljes egészükben feltárt „kulcslelőhelyek” hiánya volt. A pozitív változás jelei az új évezredben jelentkeznek. Ennek jelenleg legfontosabb bizonyítéka Ludas-Varjú-dűlő (Heves m.) 1998 és 2002 között kiásott nekropolisza, amelynek

2. kép A chotini (Hetény) temető horizontjai R. GEBHARD (1989) szerint (4. horizont = LT B2a; 5. horizont = LT B2b; 6. horizont = LT C1a.) a: harcosirok; b: női temetkezések
 Fig. 2 Horizons de la nécropole de Chotin d'après R. GEBHARD (1989). (Horizon 4 = LT B2a; horizon 5 = LT B2b; horizon 6 = LT C1a) a: tombes de guerrier; b: tombes féminines

elemzése a Gebhard-féle 4, 5. és 6. horizont meglétét bizonyította. Vagyis a temetkezések a LT B2-periódus elején kezdődtek és a LT C1 idején szüntek meg (SZABÓ-TANKÓ 2006, 330–335, 4–6. kép) (3. kép).

Fentebb már röviden szóba került a J. Filip-féle abszolút kronológia alapvetően elhibázott volta. A legújabb kutatások alapján a Kárpát-medence keltasága szempontjából leglényegesebb periódusok keltezése a következőképpen alakul. A LT B2-fázist célszerűnek látszik Kr.e. 310 és 260/250 közé beilleszteni, azzal a megjegyzéssel, hogy számolni kell egy, a 280-as balkáni inváziót megelőző és egy azt követő alfázissal. A közép LT-periódus első fázisa (LT C1) kb. a 260/50 és a 180/70 közötti időtartamot tölti ki. (A keltezési támpontokról GEBHARD 1989, 118–127; vö. SZABÓ 1994, 44 skk.)

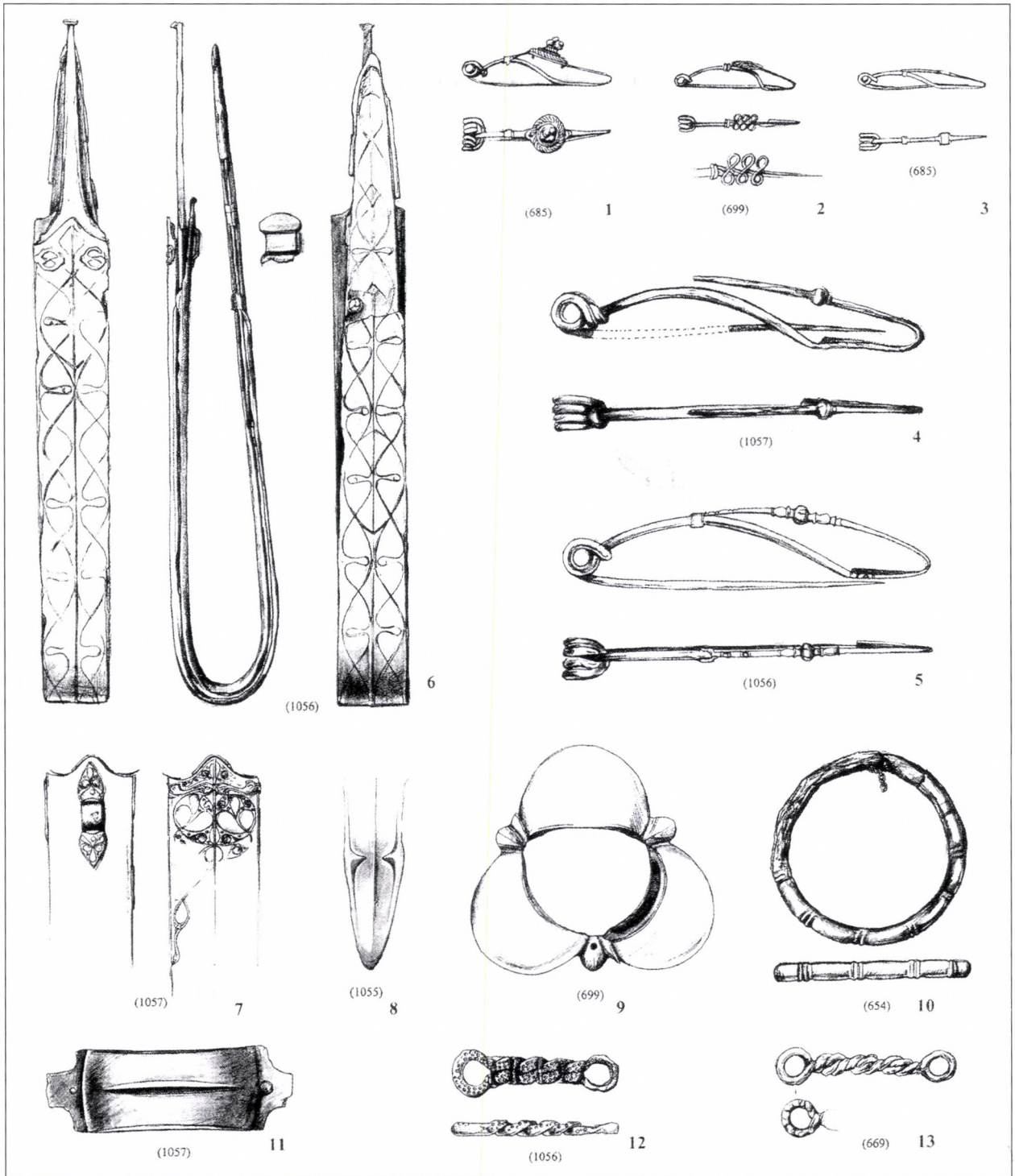
Az előbbiekből egyértelműen az következik, hogy a pécs-vasasi és a mágócsi leletek nem későbbiek a LT C1 időszaknál, akár Gebhard, akár Bujna, vagy éppen a ludasi temető táblázatainak keressük a tipológiailag érzékeny tárgytípusok (kétgombos fibula, 3–4 hólyagos lábperec, kardlánc stb.) helyét (GEBHARD 1989, 80–88, 25., 27–28. kép; BUJNA 1982, 2003 és 2005, i.h.; SZABÓ-TANKÓ 2006, i.h.) (vö. 1–3. kép). Ez a relatív kronológiai besorolás, amint fentebb tárgyaltuk,

az abszolút időrendet tekintve a Kr.e. III. század második felének és a II. század első évtizedeinek felel meg.

Ebben a szórványanyagban „kakukktójasnak” tűnhet a vasasi vaszabla omega-alakú oldaltagokkal. A leletkontextus ismerete híján be kell érnünk azzal, hogy a típus a LT C-időszakban valószínűleg már megjelent (MARÁZ 2008, 71, 4. kép/3). Más kérdés, s erre lentebb visszatérünk, hogy ez a lószerszám-tartozék a keleti kelta kultúra balkáni összetevői közé sorolandó (vö. WERNER 1984, 147–149).

A Pécs-Höerömmű-lelőhelyen feltárt síroknak köszönhetően, amint erre fentebb utaltunk, olyan leletcsoport vált ismertté, amely egyértelműen az Észak-Balkánhoz kapcsolódik. A térség La Tène-időrendjével kapcsolatos kutatásokat szükségesnek látszik röviden áttekinteni, tekintettel arra, hogy Maráz is ezekre épít (vö. MARÁZ 2008, 68 és *passim*).

Délkelet-Európa kelta leletanyagának osztályozására J. Todorović publikált átfogó javaslatot (TODOROVIC 1968, 166–175), amelyet azután a karaburmai temető feldolgozása során alkalmazott (TODOROVIC 1976, 83–96). Munkájára nagy hatással volt J. Filip felfogása, s ennek jegyében a történetiség szempontjának döntő jelentőséget tulajdonított:

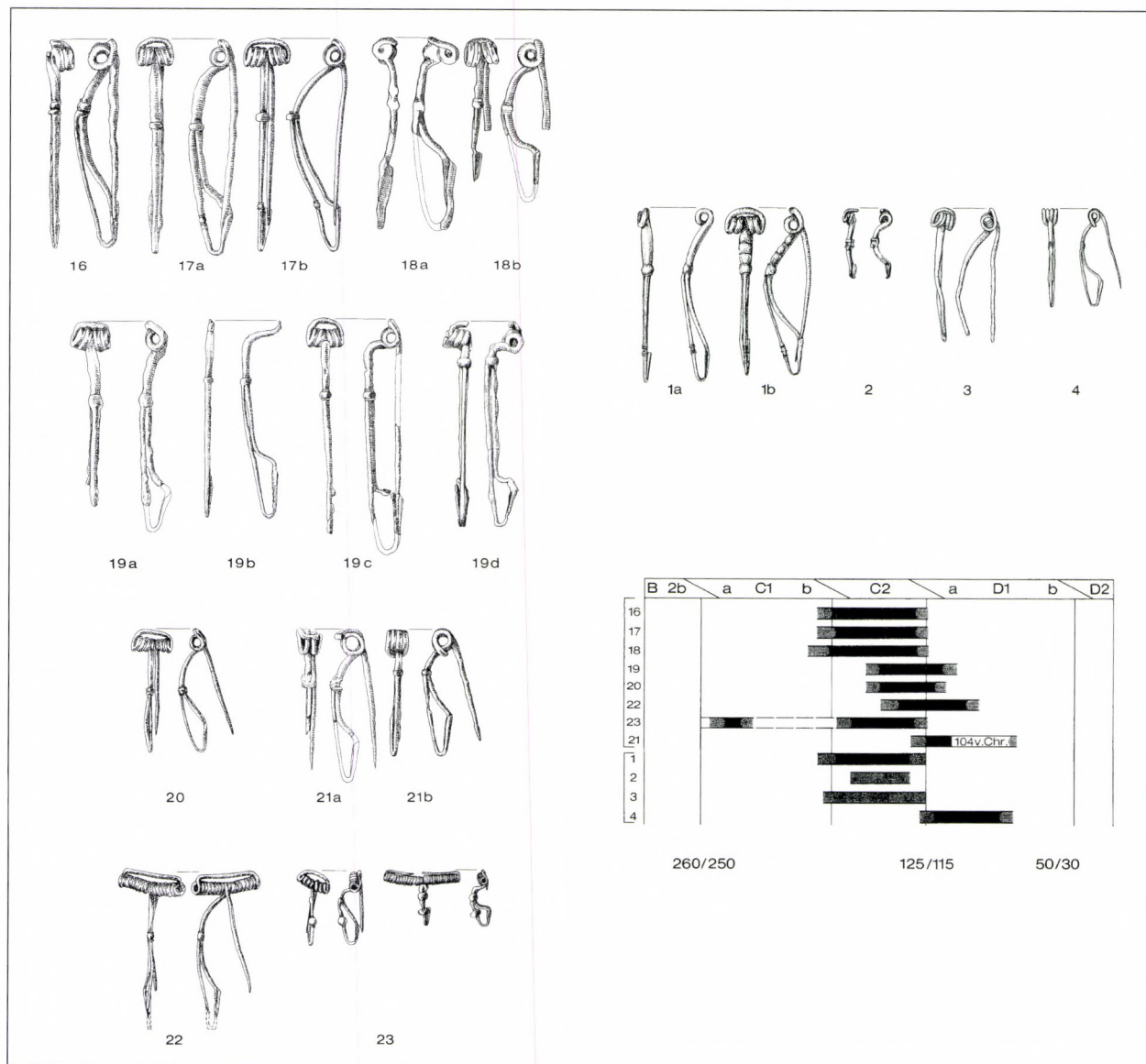

3. kép A Ludas-Varjú-dűlő lelőhelyen feltárt La Tène-temető legfiatalabb horizontja
(= Gebhard 6. horizont) (SZABÓ-TANKÓ 2006)

Fig. 3 L horizon le plus récent de la nécropole laténienne de Ludas-Varjú-dűlő (=horizon 6 de Gebhard)
(SZABÓ-TANKÓ 2006)

időrendi beosztása olyan, ókori írott forrásokból ismert dátumokra épül, amelyek a régióban lezajlott

eseményekhez kapcsolhatók. Eszerint a dél-pannoniai kelta megtelepedést (Todorović II. periódusa), Kr.e.

4. kép A manchingi közép La Tène-szkémájú fibulák típuscsoportjai és időrendi helyzetük GEBHARD (1991) szerint (16–23: vas; 1–4: bronz)

Fig. 4 Groupes de type des fibules de schéma La Tène moyenne de Manching et leur position chronologique d'après GEBHARD (1991) (16–23: fer; 1–4: bronze)

320 és 280 között, a kulturális és gazdasági virágkor követte (III. periódus: Kr.e. 280–85). A hanyatlás időszaka, a IV. periódus, Kr.e. 85 és Kr.u. 15 között volt (TODOROVIC 1968, 167). Az időpontok történeti „azonosítása” evidens: Kr.e. 280 a balkáni kelta invázió dátuma, 85-re tehető sokak szerint a scordiscusok katasztrofális veresége a rómaiaktól, míg Kr.u. 15 a római foglalással kapcsolatba hozható időpont (vö. ALFÖLDY 1962).

Ha a Todorović-féle periodizációt a közép-európai La Tène-időrenddel próbáljuk egyeztetni, nyilvánvaló

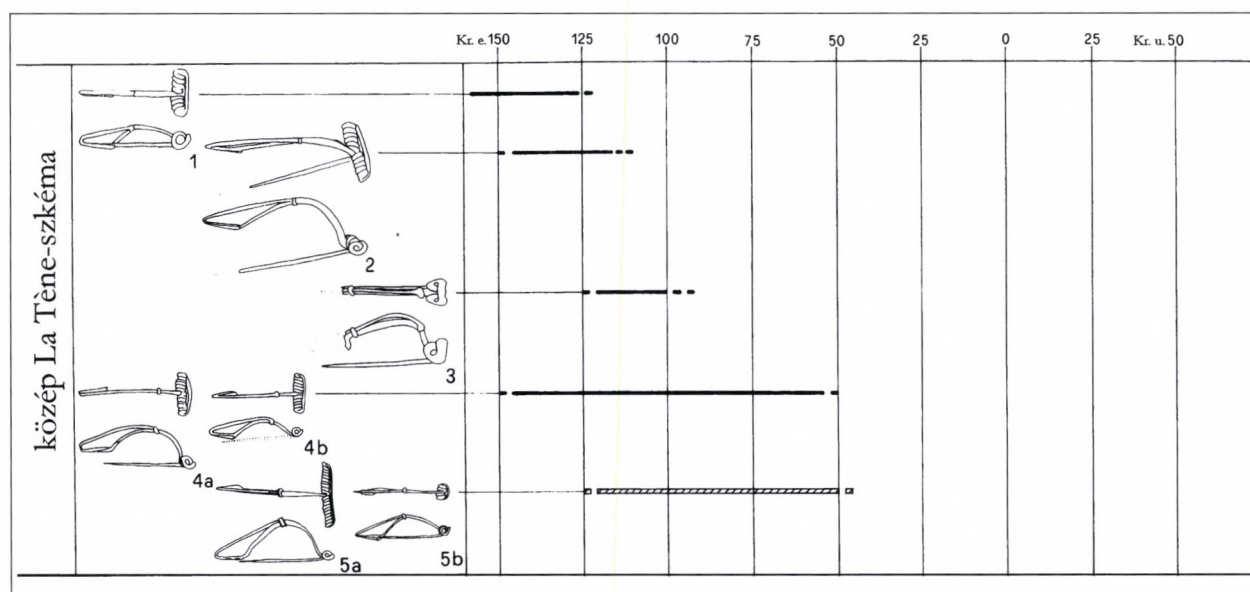
anomáliákba ütközünk. A LT B2 megoszlik a II. és a III. periódus között, az utóbbi ezentúl magába foglalja a LT C-t, sőt lényegében a LT D1-et is. A III. periódus A és B fázisra való felosztása, amely durván a Kr.e. III., ill. a II. századnak felel meg, nyilvánvalóan nem visz közelebb a megoldáshoz.

Vagyis Todorović kronológiai rendszere gyakorlatilag használhatatlannak bizonyult, minthogy a scordiscusok történetének legfontosabb ismert eseményeit a keleti kelta leletanyag osztályozása szempontjából meghatározó értékűnek tekintette. Ez nyilvánvalóan

súlyos módszertani tévedés, minthogy nincs tekintettel a kontinentális La Tène-időrend alapjaira (KRUTA 2000, 98–105).

Ezek után a regionalitás problémájának kezelése nyilvánvalóan más utat igényelt. Ennek felismerése az akkor még jugoszláv kutatásban az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején fogalmazódott meg. Zárt sírleletekre építve két csoportot különítettek el, egy keletit, a Belgrád-csoportot (BOŽIĆ 1981) és egy nyugatit, a Mokronog-csoportot (GUŠTIN 1977). Ezek időrendi tagolása a Reinecke-féle közép-európai La Tène-kronológiának lényegileg megfeleltethető: Belgrád 1 = LT B2; Belgrád 2 = LT C; Belgrád 3 = LTD. A jobban artikulált Mokronog-csoport a következő képet mutatja: M. 1 = LT B2; M. 2 = LT C1; M. 3 = LT C2; M. 4 = LT C/D átmenet; M. 5 = LT D1; M. 6 = LT D2 (Vö. GUŠTIN 1984, 338–339).

kép/3) a nyújtott, lapított testű, külső húros változatot képviseli. Ez szlovéniai síregyüttesek alapján (Mokronog 1. sír, Dobova 19. sír stb.) a Mokronog 4. fázisba sorolható, amely a LT C és a LT D közötti átmeneti időszakot jelenti. (GUŠTIN 1984, 331–332, 21. és 22. kép; vö. a slatinai 11. és 27. sírral: PIRKMAJER 1991, 75, 11.t.; 132, 19.t.). A bajorországi leletanyag alapján úgy tűnik, hogy a közép-európai síktemetőkre ez a típus már nem jellemző, a manchingi oppidumban viszont előfordul. S bár kimutatható kapcsolata a késő LT-formákkal, divatja leginkább a LT C2 kései szakaszára, illetve az ezt követő átmeneti fázisra tehető (GEBHARD 1991, 18–20, 6. kép/19.a-b és 80, vö. 95), ami megfelel a titelbergi feldolgozás eredményének is (GASPAR 2007, 27, 16. kép/1; l. még E. POLETTI ECCLESIA in: SPAGNOLO GARZOLI 1999, 358, 393. kép/1.sz.: az oleggioi temető fibula-időrendje).

5. kép Közép La Tène-szkémájú fibulák időrendi helyzete az oleggioi temető alapján (SPAGNOLO GARZOLI 1999)
 Fig. 5 Position chronologique des fibules de schéma La Tène moyenne sur la base de la nécropole d’Oleggio (SPAGNOLO GRAZIOLI 1999)

Rátérve a Pécs-Hőerőmű-lelőhely sajnálatos módon csak szelektíven közzétett anyagára (MARÁZ 2008, 81 skk., 10–13. kép), legelőször is megjegyezzük, hogy a fentebb tárgyalt LT C1-horizont lekeltezésével Maráz szükségszerűen „beszorította” a leletanyagot a LT D-periódus kései szakaszába (MARÁZ 2008, 80 skk.). Ettől persze a LT D2 datálás elfogadható lehetne, a helyzet azonban nem így áll.

A kronológiailag érzékeny tárgytipusok vizsgálata alapján a következő kép rajzolódik ki. A két publikált, feltehetően bronzhuzalból készített fibula közép LT-szkémájú. A 14. sír példánya (MARÁZ 2008, 83, 12.

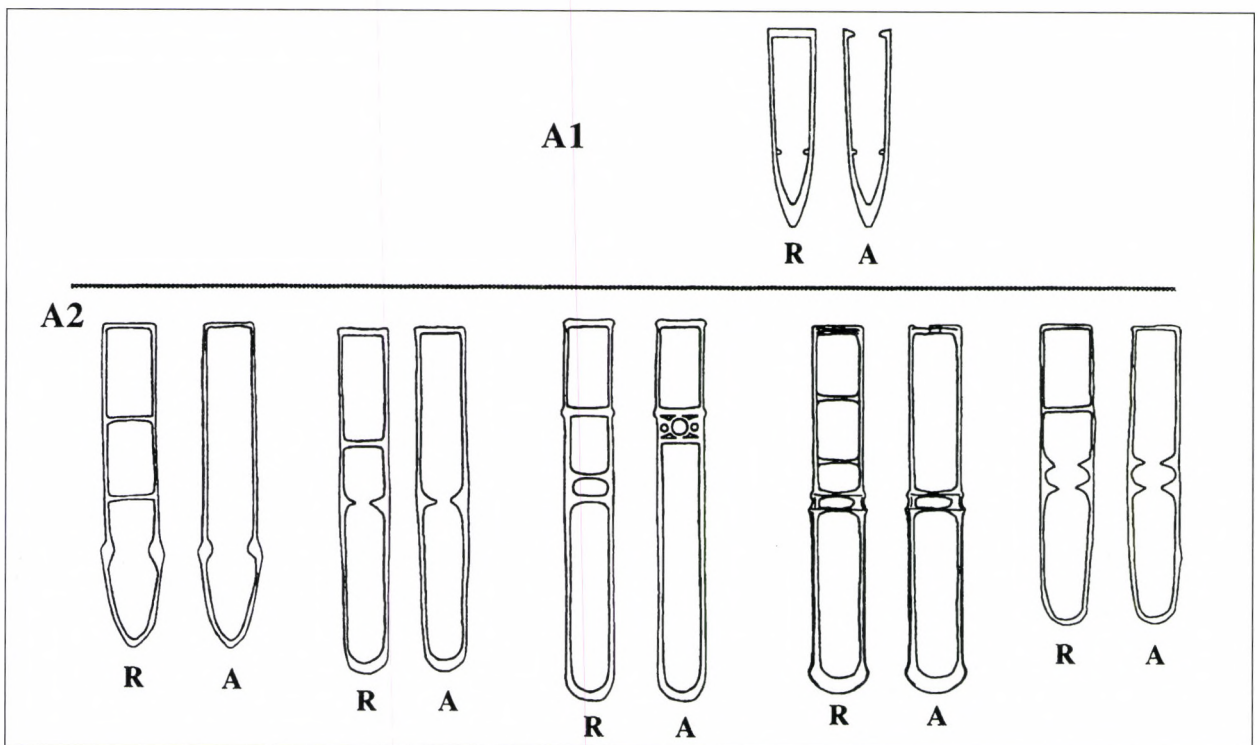
Összegezve az előbbieket, úgy fogalmazhatunk, hogy semmi sem indokolja, hogy a pécsi fibulát a LT C2 és a LT D1 közötti átmeneti fázisnál későbbre keltezzük (4–5. kép).

A „G” árokból előkerült fibula (MARÁZ 2008, 82, 11. kép 1) az ívelt kengyelű, széles rugójú vagy számszerűs, közép LT-szkémájú változatot képviseli. A szlovén kutatók ezt egy eponym sírlelet alapján Karaburma 39-típusnak nevezték el (GUŠTIN 1984, 327, BEIL. 1, 90), amely szerintük a LT D elejére keltezhető. Ennél viszont korábbra teszi a forma megjelenését Gebhard bajorországi leletek alapján (a

manchingi 22. csoport): a LT C2 végére, ill. a LT D elejére (GEBHARD 1991, 21, 7. kép és 84–85, vö. 95). Feltűnő a variáns gyakorisága Észak-Itáliában az Alpok déli lábánál, ill. a szomszédos völgyekben. A Solduno-típusnak nevezett forma kengyele általában félkörívalakú, de előfordul a pécsi darabhoz közelebb álló, inkább ovális változat is. Az utóbbi talán a korábbi, ami a LT C2-t jelentheti, az ornavassoi anyagot azonban Graue a temető II. időrendi csoportjába sorolta, amely a LT D1-re tehető (GRAUE 1974, 41–50, 4–11. kép; 170–172, 55–56. kép). A forma a Verona-környéki cenomanus nekropoliszokból is jól ismert; ezek publikációban általában Misano-típusként említik. Salzani felfogása szerint az utóbbi képviselői elsősorban a LT D1-re keltezhetők, de megjelenésük valószínűleg LT C2/D1 átmeneti időszakra nyúlik vissza (SALZANI 1995, 58, IV.t/37.a és 17; SALZANI 1998, 56. sír: 96, XXX. t./25a és 38.; I. még E. POLETTI ECCLESIA in: SPAGNOLO GARZOLI 1999, 358, 393. kép/4–5. sz.: az oleggioi temető fibula-időrendje). A végeredmény tehát hasonló, mint ami az előző fibula esetében volt (4–5. kép).

A 8. sírból származó kard hüvelyéből a hátlap viszonylag jó állapotban maradt meg, ami a morfológiai vizsgálat szempontjából igen lényeges (MARÁZ 2008, 81, 10. kép/4–5). A legújabb feldolgozások alapján az általa képviselt „A” típus a kelta oppidum-

civilizáció fegyvertörténetének korai időszakába sorolható. Jellemző rá a háromszögben végződő kopotató, alsó negyedében, belül 1-1 vagy 2-2, ugyancsak háromszög alakú kiszögeléssel. Rövid változatát felül egy (A1 típus), a hosszúét két kapocs (A2 típus) fogja össze. (6. kép.) Az előbbi a korábbi, ami a LT C2-t jelenti, az utóbbi valószínűleg nem korábbi a LT C2/D1 átmeneti fázisnál. A függesztő fül gyakran téglalapalakú, kerek rögzítő tagokkal, míg az előlapon a hüvely nyílása alatt gyakori az „S” alakú erősítő kapocs (SZABÓ-GUILLAUMET 2001, 76–80, 11. kép, 94, 19. kép; vö. RAPIN 1999, 61–66, fig. 11; SALZANI 1996, Mirandola 90c és 104. sír: 137, 39.t/3 és 64; 144, 46.t/2 és 70; továbbá Nyugat-Ticinoból: SPAGNOLO GARZOLI 1999, 264–265, 299. kép: Oleggio 245. sír, I. még 347–350, 382. kép.) Szlovéniában a fegyvertípus ugyancsak a LT C2/D1 átmeneti időszakban jelent meg (GUŠTIN 1984, 331–333, 22. kép: Mokronog 1. sír), előfordulását azonban az Észak-Balkánon és Észak-Itáliában több esetben a LT D1-re keltezik (GUŠTIN 1984, 333–334, 23. kép: Novo mesto-Beletov vrt. 169. sír; 325–326, 15. kép: Karaburma 222. sír; SALZANI 1998, 67, 1.t/1 és 10: Casalandri 1981. sír; 71, 5.t/10 és 13: Casalandri 4. sír. – I. még ZACHAR 1974, 63–94, 71, 5. kép/3. típus) (7. és 8. kép).

6. kép „A” típusú kardkopotatók az oppidum-civilizáció korai (LT C2-D1) szakaszából (SZABÓ-GUILLAUMET 2001)
Fig. 6 Bouterolles de fourreau de type A de la phase ancienne de la civilisation des oppida (LT C2-D1)
(SZABÓ-GUILLAUMET 2001)

A pécsi kard keltezése szempontjából figyelmet érdemel a 8. sír mellékletei közé tartozó vasabroncsos szitula töredék (MARÁZ 2008, 11. kép/6). Ez a típus nagyjából Kr.e. 150-től volt forgalomban, viszont a Kr.e. I. század közepe után már nem fordul elő, ami nem mond ellen a fentebb tárgyalt időrendi támpontoknak (M. BOLLA in: FEUGERE-ROLLEY 1991, 12–14).

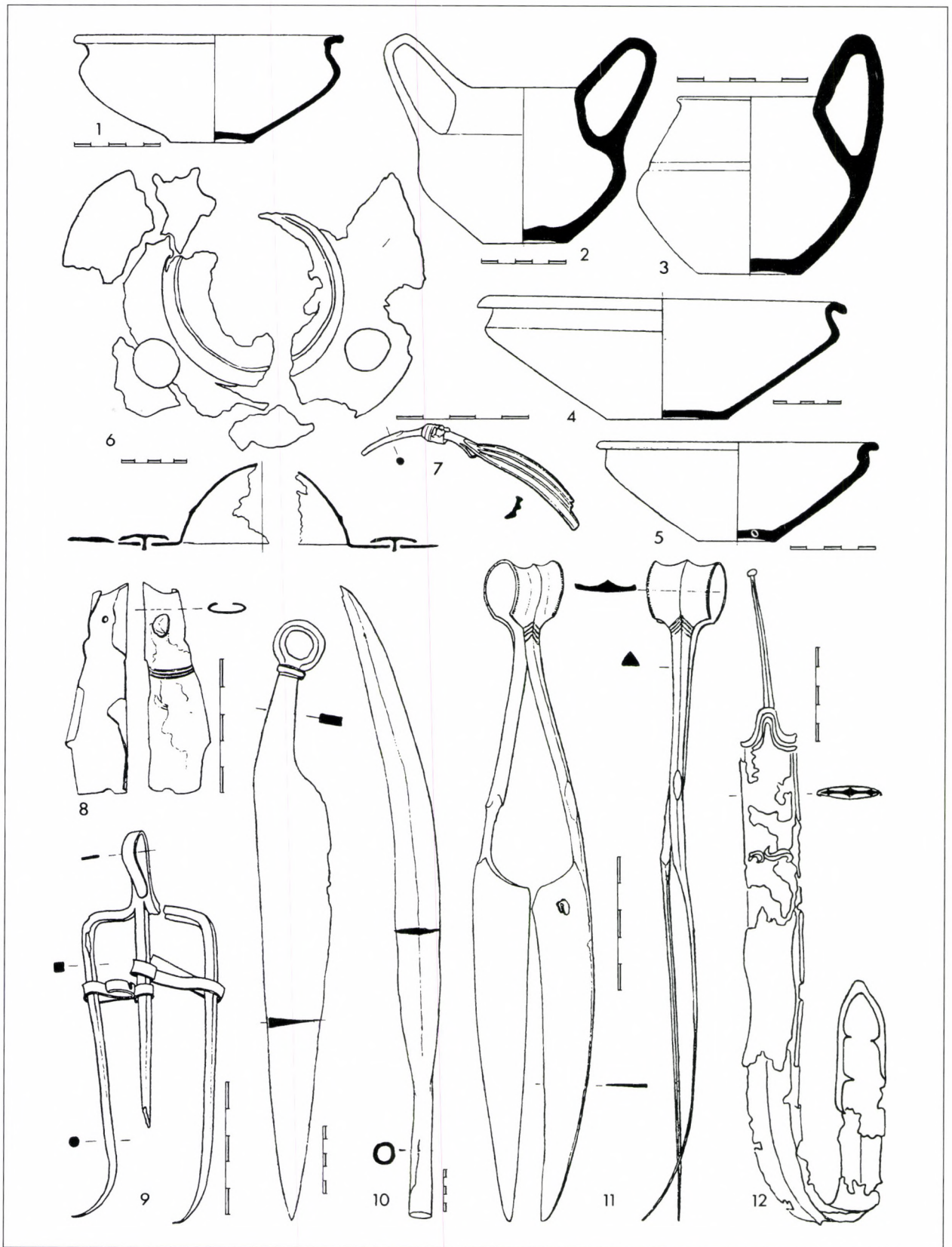
A LT D1 fegyverzetről jó képet nyújt a Novo mesto–Beletov vrt nekropolis 169. sírja. A tárgyalt kardtípuson kívül ennek része a kerek pajzsdudor, a hosszú, keskeny levelű, általában közép bordás vaslándzsa, a gyűrűs nyelű vaskés és a sisak (SCHAAFF 1980) (8. kép). A sisak kivételével az összes többi kellék előfordul Pécsen (MARÁZ 2008, 80: pajzsdudor; 82, 11. kép/5: vaslándzsa; 81, 10. kép/2: kés).

Ebből kiindulva kirajzolódnak egy délkelet-dunántúli horizont körvonalai, amelybe a pécs-hőerőműi temetkezéseken kívül a fentebb tárgyalt szlovéniai és szerbiai síregyüttesek alapján a vépméni és a cserkúti leletek is tartoznak (Vö. MARÁZ 2008, 68, 3–4. sz. és 75, 5. kép; 70, 14. sz. és 79, 9. kép). Jegyezzük meg a cserkúti anyaghoz széljegyzetként, hogy olló gyakran előkerül harcossírokból is, a belgrádi és a mokronogi csoportban egyaránt (GUŠTIN 1984, 327 és 331–333). Ami a vépméni szétdúlt sírt illeti, az Aylesford-serpenyő önmagában nem nyújt egyértelmű támpontot a lelet időrendi besorolásához, minthogy képviselői LT D1 és LT D2 együttesekben egyaránt előfordulnak (vö. R. DE MARINIS in: FEUGERE-ROLLEY 1991, 100–102), vagyis a D1-időszakra utaló legfontosabb elem a kard típusa (vö. a B1-2 kardtípust: SZABÓ-GUILAUMET 2001, 86–90; HAFNER 1989, 199).

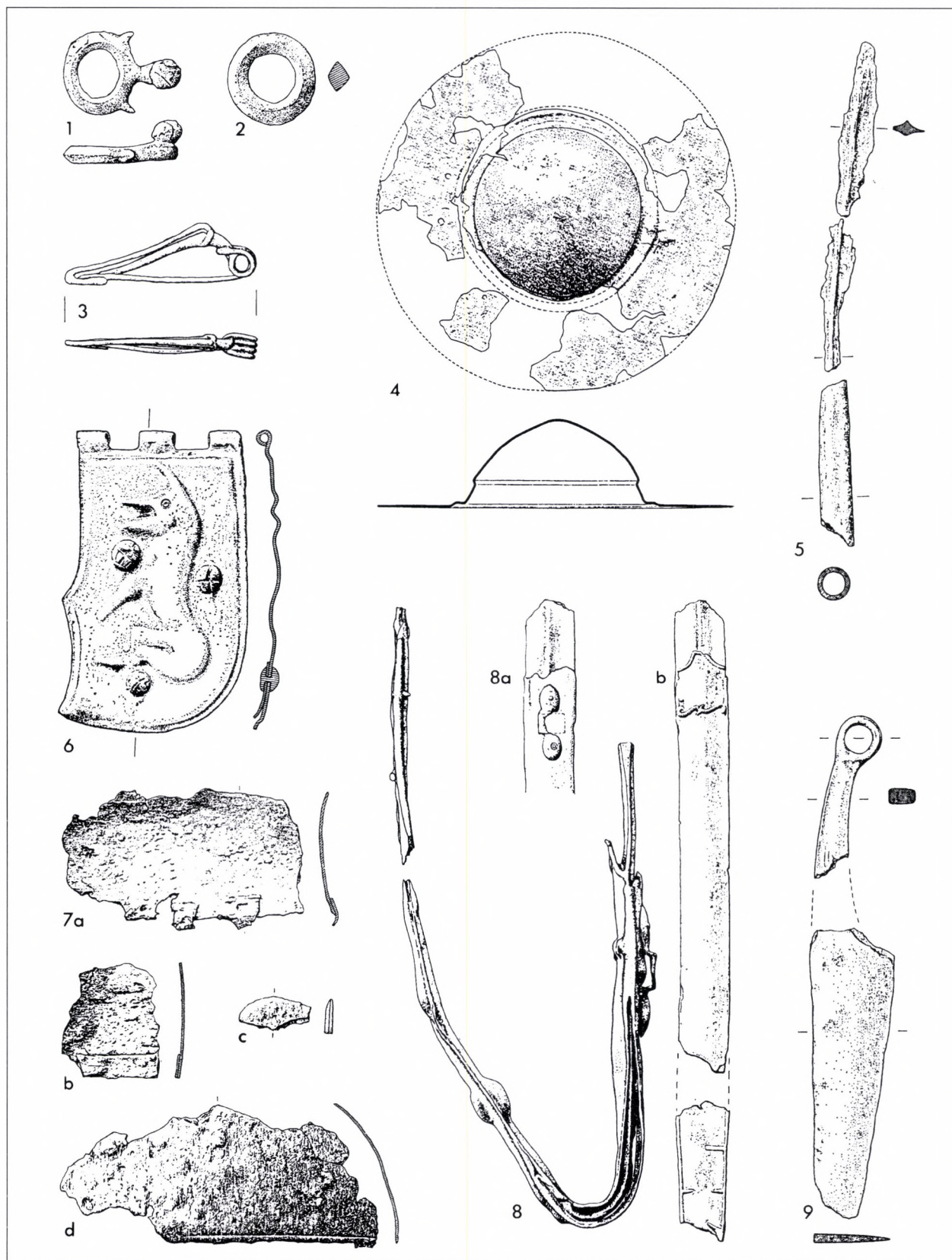
A pécsi anyag észak-balkáni kapcsolatainak legbeszédesebb dokumentumai a zablák (MARÁZ 2008, 4. kép/1–2 és 84–85). A feszítőzabla-típus a Kr.e. III. században Itáliában jelent meg, s egyik változatát Venedikov nyomán nevezik „thrák” zablának, tekintettel arra, hogy fő elterjedési területe a mai Északnyugat-Bulgária és a szomszédos Olténia, a Padea-Panagjurski Kolonii-csoport territóriumára. Az itáliai zablafarmával való konstrukciós egyezés ugyan kétségtelen, ez azonban aligha magyarázható közvetlen kapcsolattal, inkább közös eredetre utalhat (JACOBI 1974, 182–187; vö. WOŹNIAK 1974, 74–111, 11. kép). A fentebb említett csoport kialakulását, majd virágkorát a közép La Tène-időszak kései szakaszában és a késő LT elején a scordiscusok számlájára írja a kutatás (WOŹNIAK 1974). Ez egyfelől a térség markáns laténizálódásában nyilvánul meg, másfelől viszont minden valószínűség szerint közrejátszott a feszítőzabla elterjedésében a scordiscusok hatalmi szférájában (WERNER 1984, 143, 1. térkép és 147–149). Ennek a folyamatnak egészen kivételes dokumentu-

mai kerültek elő a törzsnek a Juhor-hegység Veliki Vetren nevű csúcsán lévő oppidumából. Az egyebek között egy karikászablát és tizenhárom feszítőzablát, továbbá pajzsdudort, nagy lándzsát, sarkantyúpárt és 3 torquest tartalmazó „raktárleletet” Stojic 14 fős lovas-egység felszereléseként értelmezte, melynek 1 fő- és két alvezére volt. Ez a „hármasság” Pausanias (X, 19) *trimarkisia* kifejezését juttatja eszünkbe, amely 3 lovasból álló taktikai egységet jelent (STOJIC 2003, 72–84). Valószínűsíthető, hogy a kelták áttérése a lovas harcmódorra a Kr.e. 280-as balkáni invázió idején kezdődött meg. A közép LT-kardtípus megjelenése, valamint általános elterjedése ennek a folyamatnak a kibontakozását jelzi (Vö. RAPIN 1999, 54–61). A meggyőzően a LT C2 és a LT D1 fordulójára keltezett veliki vetreni lelet ennek az átalakulásnak az Észak-Balkánon alighanem a végállomását szemlélteti (STOJIC 2003, 85–86). Ezentúl, mindezek a röviden tárgyalt régészeti adatok azt a feltevést sugallják, miszerint a gallokhöz hasonlóan a scordiscusoknál is számolni kell az *equites*, a „lovagok” osztályával, amely a törzsi elit feltehetően legfontosabb összetevőjét képezte. (Caesar B.6. VI, 15, 1–2. – vö. PERRIN-DECOURT 2002, 350. – A kelta arisztokrácia, ill. az elit problémájához, l. még SCHÖNFELDER 2007). Sajnos a scordiscusokat tárgyaló írott forrásoknak társadalomtörténeti szempontból nincs hasznosítható hozadéka, ezért kellő óvatossággal a kisázsiai galatákra vonatkozó adatokra (PERRIN-DECOURT 2002, 373–375, 393, 398), illetve mindenképp a régészeti dokumentációra támaszkodhatunk. A további vizsgálatok azonban megkövetelik a pécsi sírok teljes mellékletanyagának közzétételét.

Visszatérve Pécs-Hőerőmű publikált leleteihez, megállapíthatjuk, hogy relatív kronológiai helyzetük egyértelműen meghatározható: ez a LT C2 és a D1 fordulójának, továbbá a LT D1 elejének felel meg. Az abszolút datálást illetően először is utalni kell az 1980-évek óta kibontakozó vitára. A LT D kezdetét svájci kutatók tették Kr.e. 150-re, elismerve azonban, hogy emellett egyelőre döntő érv nem hozható fel. A koncepció magával hozta a LT D2 kezdetének „felemelését”, Kr.e. 80-ra (Kaenel, G.–Müller, F. in: STÖCKLI 1986, 153–186 és 236–237.) E javaslat háttérben a LT C2 régészeti definíciójának nehézsége is meghúzódik, különös tekintettel arra, hogy az oppidumok kialakulásával kapcsolatba hozott „Mötschwill-horizont” mai értelmezés szerint nem több fikciónál (vö. MÁRTON 2004, 316–317). A svájci „magas” kronológiának természetesen vannak követői, köztük például a legújabb német összefoglalás szerzői (RIECKHOFF-BIEL 2001, 12). Ez némileg meglepő, minthogy a manchingi oppidum leletanyagának vizsgálata alapján a LT D1 kezdete Kr.e. 120, vége pedig

7. kép Belgrád-Karaburma 222. sír (GUŠTIN 1984)
 Fig. 7 Mobilier de la tombe 222 de Belgrade-Karaburma (GUŠTIN 1984)

8. kép Novo mesto-Beletov vrh. 169. sír (vasleletek) (GUŠTIN 1984)
 Fig. 8 Mobilier en fer de la tombe 169 de Novo mesto-Beletov vrh. (GUŠTIN 1984)

Kr.e. 50 körül lehetett (vö. KRÄMER 1962, 308–317; GEBHARD 1989, 127; GEBHARD 1991, 104). Ezeket a dátumokat egyébként főleg a keletközép-európai kutatás vallja magáénak (vö. SZABÓ 2005, 54 skk.). Az egyik legújabb kézikönyvben „kompromisszumos” időrend látott napvilágot: LT D1: Kr.e. 130-80/70; D2: Kr.e. 80/70-30 (FICHTL 2005, 36–40).

A lezáratlan vitától függetlenül, kézenfekvő az a következtetés, miszerint bármelyik javaslatot fogadjuk is el, ezzel automatikusan elutasítjuk azt a felfogást, amely a Pécs-Hőerőmű-típusú leleteket a Todorović-féle Kr.e. 85 – Kr.u. 15 közötti időszakba illeszti be (MARÁZ 2008, 82) Todorović kronológiai szisztémájának kritikájáról fentebb már szó volt. A történeti források alapján szintén kizárható a Kr.e. 85-el kezdődő időszak. A scordiscusok hatalmi szférája ugyanis Scipio Asiagenus döntő győzelme után, valamikor Kr.e. 88 és 81 között omlott össze. A következmények katasztrofálisak voltak, amit újabban a régészet a saját eszközeivel igyekszik felmérni (SZABÓ 2005, 55–56; vö. STOJIC 2003, 85–86).

A Pécs-Vasas-típusú leletek, amelyek nem fiatalabbak a LT C1 végénél, valamint a LT C2 végénél nem korábbi Pécs-Hőerőmű-horizont között mai ismereteink szerint hiátussal számolhatunk. Ugyan összekötőkapocsnak tűnhetnek a mindkét lelőhelyen előforduló zablák, ez azonban nem bizonyítható. Vagyis, amíg a vasasi zabla a balkáni kapcsolatok dokumentumának tekinthető, addig a Hőerőműnél feltárt nekropolisz mai ismereteink szerint előzmények nélküli, intruzív jelenségnek értelmezhető, amely gyökereit tekintve az észak-balkáni La Tène-körhöz kapcsolódik.

A scordicus hatalmi szféra kialakulásával és formálódásával összefüggő belső mozgásokról, átrendeződésről keveset tudunk. Ezt, egyebek közt, jól szemlélteti az a bizonytalanság, amely a „nagy” és a „kis” scordiscusok lokalizálási kísérleteiben jelentkezik (ALFÖLDY 1962, 149–152, 1. kép; POPOVIĆ 1997, 56–59). Ugyanakkor azonban a scordiscusok terjeszkedéséről tudósító antik szerzők adataiból bizonyos mozgásirányok kiolvashatók. A Kr.e. II. század első felében offenzívájuk nyugat, az Adria felé irányult, majd a század második felétől Makedónia lett a célpont: a Hebros és a Strymón völgyén keresztül gyakran benyomultak Thrákiába. Veliki Vetren erődített településének felfedezése a Morava középső folyásánál új fejezetet nyitott a probléma régészeti vizsgálatában. Ezzel szemben a scordiscus szféra északi határait nem ismerjük, pontosabban az ókori források ennek általában a Dunát jelölik meg. A Scipio Asiagenus seregétől elszenvedett vereség után Ap-pianus szerint (III. III, 5) észak lett a menekülési irány. Igaz, a „dunai szigetek” említése leginkább az ókori földrajzi ismeretek korlátairól tanúskodik: az utóbbiak

gyakorlatilag a Száva-Duna vonalánál „megtorpantak” (SZABÓ 2005, 47–51, 54–56; vö. ALFÖLDY 1962; Veliki Vetrenhez: STOJIC 2003). Ebben a kontextusban a Pécs-Hőerőmű területén feltárt nekropolisz markáns kapcsolódása az észak-balkáni térséghez, a kutatás számára mindenképpen új támpontokat kínál. A fegyverzet összetételén és a zablákon kívül feltétlenül utalni kell a római bronzedények megjelenésére is, ami a térségnek a scordiscus kereskedelemben való bekapcsolódásával magyarázható (POPOVIĆ 1992).

A kérdés tehát az, hogy a Kr.e. II. században, amikor a scordiscusok territóriumai legnagyobb kiterjedését elérte (POPOVIĆ 1992, 62; POPOVIĆ 1997), lehetett-e része ennek a Délkelet-Dunántúl? Az ókori írott források e tekintetben némák, a régészet oldaláról viszont a lehetőség elvben felvethető. Ha viszont az északi irányt a fentebb mondottak értelmében menekülési útvonalnak tekintjük, akkor az is felmerülhet, hogy egy, a scordiscus szférához tartozó népcsoport a hanyatlási periódus kezdetén választotta ezt a megoldást. Ismereteink szerint 112-ben M. Livius Drusus Thrákiában, majd 109-ben M. Minucius Rufus a Hebros folyónál mért maradandó következményekkel járó vereséget a törzs haderejére (ALFÖLDY 1962, 149). Ettől kezdve természetesen a régészeti leletek „teherbíró képességén” múlik a lehetséges válasz. Amennyiben a tárgyalt pécsi leletanyagot a Kr.e. 120 körüli időszakra keltezzük, amire személy szerint hajlanék, akkor a „defenzív megoldást” el kell vetnünk. A végleges választ azonban egyelőre jobb nyitva hagynunk, tekintettel a pécsi anyag egyelőre szelektív publikáltságára. Az azonban mindenképpen kizárható, hogy a jelenséget a scordiscusoknak a Kr.e. 80-as években bekövetkezett döntő vereségével hozzuk kapcsolatba.

A most ismertté vált dokumentáció újra reflektorfénybe állítja a szárazd-regölyi kincsleletek problémakörét is. Az elmúlt időszak kutatásai az ékszertípusokat jellemző keverékstílust a scordiscusok szállásterületén működő műhelyhez kapcsolták, amely földrajzi helyzeténél fogva képes volt a balkáni thrakillyr és a La Tène-elemek összeolvasztására. Ez leginkább a Kr.e. II. században történhetett, de a keltezés kérdésében az utolsó szót még nem mondta ki a kutatás (SZABÓ 2001, 113–115). A židovari ezüst kincs felfedezése 2001-ben, s ezúttal nem véletlenül, hanem szisztematikus ásatások eredményeként, fontos információkkal gazdagítja a kutatást (JEVTIĆ et alii 2006). Elsősorban a Jarak-típusú fibulák és az antropomorf csüngők jóvoltából a kapcsolat Szárazd-Regölyvel kétségtelen, de a különbségek is, tekintettel az utóbbi lelőhely aranyékszereire (JEVTIĆ et alii 2006, 36–40, 46–48; vö. SZABÓ 2001, 111 skk., 64–65. kép).

A židovari lelet keltezése a Kr.e. 1. sz. első felére a történeti interpretáció szempontjából nézve legalábbis két esélyes. Az adott időszak ugyanis részint a Scipio Asiagenus győzelme előtti, részben pedig az utána következő időszakot is magába foglalja. Ezzel szemben elfogadható az a feltevés, hogy az oppidumban

kiásott ezüstékszerek scordiscus arisztokrata család tulajdonát képezhették (JEVTIĆ et alii 2006, 167–168).

Židovar és Pécs-Hőerőmű két olyan lelőhely, amely a keletközép-európai La Tène-kutatás számára új utat és távlatot nyitott. Érdemes lesz ezen továbbhaladni...

IRODALOM

- ALFÖLDY 1962 ALFÖLDY, G., *A szkordiszkusok szállásterülete*. ArchÉrt 89 (1962) 147–159.
- BENADÍK et alii 1957 B. BENADÍK–E. VLČEK–C. AMBROS, *Keltské pohrebiská juhozápadnom Slovensku.–Keltische Gräberfelder der Südwestslowakei*. ArchSlov Fontes I. 1957.
- BÓNIS 1958 BÓNIS É., Rec. FILIP 1956. ArchÉrt 85 (1958) 104–107.
- BOŽIČ 1981 D. BOŽIČ, *Relative Chronologie der jüngeren Eisenzeit im jugoslawischen Donauraum*. (rez.) AV 32 (1981) 315–336.
- BUJNA 1982 J. BUJNA, *Spiegelung der Sozialstruktur auf latènezeitlichen Gräberfeldern im Karpatenbecken*. PA 73 (1982) 312–431.
- BUJNA 2003 J. BUJNA, *Fibeln aus keltischen waffenlosen Gräbern aus dem Gebiet der Slowakei*. (rez.) SIA 51 (2003) 39–108.
- BUJNA 2005 J. BUJNA, *Kruhový šperk z latènských ženských hrobov na Slovensku*. Nitra 2005.
- FEUGÈRE–ROLLEY 1991 M. FEUGÈRE–C. ROLLEY (szerk.), *La vaisselle tardo-républicaine en bronze*. (Université de Bourgogne. Centre de recherches sur les techniques gréco-romaines n° 13.) Dijon 1991.
- FICHTL 2005 S. FICHTL, *La ville celtique. (Les oppida de 150 av. J.-C. à 15 ap. J.-C.)* Paris 2005².
- FILIP 1956 J. FILIP, *Keltové ve střední Evropě*. MonArch V. 1956.
- FILIP 1959 J. FILIP, *Böhmen und der Karpatenkessel am Ende des letzten Jahrtausends v.u. Z.* Acta ArchHung 9 (1959) 353–356.
- GASPAR 2007 N. GASPAR, *Die keltischen und gallo-römischen Fibeln vom Titelberg*. (Dossiers d'archéologie du Musée National d'Histoire et d'Art XI.) Luxembourg 2007.
- GEBHARD 1989 R. GEBHARD, *Der Glasschmuck aus dem Oppidum von Manching*. (Die Ausgrabungen in Manching 11.) Wiesbaden-Stuttgart 1989.
- GEBHARD 1991 R. GEBHARD, *Die Fibeln aus dem Oppidum von Manching*. (Die Ausgrabungen in Manching 14.) Stuttgart 1991.
- GRAUE 1974 J. GRAUE, *Die Gräberfelder von Ornavasso*. HBA Beiheft 1. 1974.
- GUŠTIN 1977 M. GUŠTIN, *Relativna kronologija grobov „Mokronoške skupine.“ – Relative Chronology of the Graves of the „Mokronog Group.“* In: *Keltske Študije*. (Posavski Muzej Brežice, 4.) Brežice 1977, 67–103.
- GUŠTIN 1984 M. GUŠTIN, *Die Kelten in Jugoslawien*. JRGZM 31 (1984) 305–363.
- HAFFNER 1989 A. HAFFNER, *Zur pars pro toto-Sitte und rituellen Zerstörung von Waffen während der Latènezeit. (Grab 296.)* In: A. Haffner, *Gräber – Spiegel des Lebens*. Mainz 1989, 197–210.
- HORVÁTH 1987 L. HORVÁTH, *The surroundings of Keszthely*. In: T. Kovács–É. F. Petres–M. Szabó (szerk.), *Corpus of Celtic Finds in Hungary*. Vol. I. Budapest 1987, 63–178.
- HORVÁTH 1997 L. HORVÁTH, *Einige chronologische Fragen des keltischen Gräberfeldes von Rezi*. In: L. Vándor–R. Müller (szerk.), *Chronologische Fragen der Eisenzeit*. (Archäologische Konferenz des Komitates Zala und Niederösterreichs V, Keszthely, Oktober 1974.) ZM 8 (1997) 79–90.

- HUNYADY 1944 HUNYADY, I., *Kelták a Kárpátmedencében.* (Szövegkötet.) DissPann Ser.II. No.18. Budapest 1944.
- JACOBI 1974 G JACOBI, *Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching.* (Die Ausgrabungen in Manching 5.) Wiesbaden 1974.
- JEVTIĆ et alii 2006 M. JEVTIĆ–M. LAZIĆ–M. SLADIĆ, *The Židovar Treasure. Silver Jewelry Hoard from the Settlement of Scordisci.* Vršac-Beograd 2006.
- KRÄMER 1961 W. KRÄMER, *Keltische Hohlbuckelringe vom Isthmus von Korinth.* Germania 39 (1961) 32–42.
- KRÄMER 1962 W. KRÄMER, *Manching II.* Germania 40 (1962) 297–317.
- KRUTA 1979 V. KRUTA, *Duchcov-Münsingen: nature et diffusion d'une phase laténienne.* In: P.-M. Duval–V. Kruta, *Les mouvements celtiques du Ve au Ier s. avant notre ère.* Paris 1979, 81–115.
- KRUTA 1982 V. KRUTA, *Archéologie et numismatique. La phase initiale du monnayage celtique.* EC 19 (1982) 69–82.
- KRUTA 2000 V. KRUTA, *Les Celtes. Histoire et dictionnaire.* (Bouquins.) Paris 2000.
- MARÁZ 1973 MARÁZ, B., *La Tène-kori magányos sírok és kis temetők a Dél-Alföldről.* BMMK 2 (1973) 41–62.
- MARÁZ 2008 B. MARÁZ, *Archäologische Angaben zur mittleren und späten La Tène-Zeit in Südosttransdanubien.* ComArchHung 2008, 65-93.
- MASSE–SZABÓ 2005 A. MASSE–M. SZABÓ, *La parure annulaire en bronze à oves creux de la période laténienne dans le bassin des Karpates.* ComArchHung 2005, 213–225.
- MÁRTON 2004 A. MÁRTON, *La fibule du type Mötschwill.* Acta ArchHung 55 (2004) 279–322.
- PERRIN–DECOURT 2002 F. PERRIN–J.-C. DECOURT, *L'aristocratie celte dans les sources littéraires. Recueil des textes commentés.* In: V. Guichard–F. Perrin (szerk.), *L'aristocratie celte à la fin de l'âge du Fer du IIe siècle avant J.-C. au Ier siècle après J.-C.* (Bibracte 5.) Glux-en-Glenne 2002, 337–411.
- PETRES 1971 F. PETRES É., *A kelták Fejér megyében.* (Fejér megye története I. 3.) Székesfehérvár 1971.
- PETRES 1979 F. PETRES É., *Késő vaskor.* In: Bándi G. (szerk.), *Baranya megye története az őskortól a honfoglalásig.* Pécs 1979, 163–207.
- PIRKMAJER 1991 D. PIRKMAJER, *Kelti na Celjskem.* Celje 1991.
- PITTIONI 1930 R. PITTIONI, *La Tène in Niederösterreich.* Materialien zur Urgeschichte Österreichs. Heft 5. Wien 1930.
- POPOVIĆ 1992 P. POPOVIĆ, *Italische Bronzegefäße im Skordiskergebiet.* Germania 70 (1992) 61–74.
- POPOVIĆ 1997 P. POPOVIĆ, *Les Celtes du Danube.* Dossiers d'Archéologie 220 (1997) 52–59.
- RAPIN 1999 A. RAPIN, *L'armement celtique en Europe: chronologie de son évolution technologique du Ve au Ier siècle av. J.-C.* Gladius 19 (1999) 33–67.
- RIECKHOFF–BIEL 2001 S. RIECKHOFF–J. BIEL, *Die Kelten in Deutschland.* Stuttgart 2001.
- SALZANI 1995 L. SALZANI (szerk.), *La necropoli gallica di Valeggio sul Mincio.* Documenti di archeologia 5. Mantova 1995.
- SALZANI 1996 L. SALZANI (szerk.), *La necropoli gallica e romana di S. Maria di Zevio (Verona).* Documenti di archeologia 9. Mantova 1996.
- SALZANI 1998 L. SALZANI (szerk.), *La necropoli gallica di Casalandri a Isola Rizza (Verona.)* Documenti di archeologia 14. Mantova 1998.
- SCHAAFF 1980 U. SCHAAFF, *Ein spätkeltisches Kriegergrab mit Eisenhelm aus Novo mesto.* (Zbornik posvečen Stanetu Gabrovcu ob šestdesetletnici.) Situla 20/21 (1980) 397–413.
- SCHÖNFELDER 2007 M. SCHÖNFELDER, *Élite ou aristocrate? Les Celtes vus par les sources archéologiques.* In: H.-L. Fernoux–C. Stein (szerk.), *Aristocratie antique.* Dijon 2007, 12–23.

- SPAGNOLO GARZOLI 1999 G. SPAGNOLO GARZOLI, (szerk.): *Conubia gentium. La necropoli di Oleggio e la romanizzazione dei Vertamocori*. Torino 1999.
- STOJIC 2003 M. STOJIC, *Veliki Vetren*. (Archaeological Institut, Special Editions 38) Beograd 2003.
- STÖCKLI 1986 W. E. STÖCKLI (szerk.) *Chronologie. Archäologische Daten der Schweiz*. Antiqua 15. Basel 1986.
- SZABÓ 1968 M. SZABÓ, *Az isthmiai kelta lelet kérdéséhez*. AntTan 15 (1968) 61–64.
- SZABÓ 1971 M. SZABÓ, Rec. BENADIK et alii 1957. Acta ArchHung 23 (1971) 396–399.
- SZABÓ 1983 M. SZABÓ, *Audoleon und die Anfänge der ostkeltischen Münzprägung*. ARegia 20 (1983) 43–56.
- SZABÓ 1994 M. SZABÓ, *Kelta harcosok Delphoi előtt és után*. AntTan 38 (1994) 37–56.
- SZABÓ 2001 M. SZABÓ, *L'or des Celtes*. In: Trésors préhistorique de Hongrie. (Musée des Antiquités Nationales Saint-Germain-en-Laye, 10 octobre 2001 – 7 janvier 2002.) Paris 2001, 103–116.
- SZABÓ 2005 SZABÓ, M. *A keleti kelták. A késő vaskor a Kárpát-medencében*. Bibliotheca Archaeologica. Budapest 2005.
- SZABÓ–GUILLAUMET 2001 M. SZABÓ–J.-P. GUILLAUMET, *Les fourreaux d'épée de La Tène dans la vallée de la Saône au Musée de Chalon-sur-Saône*. Acta ArchHung 52 (2001) 63–101.
- SZABÓ–TANKÓ 2006 M. SZABÓ–K. TANKÓ, *Nécropole laténienne à Ludas-Varjú-dűlő*. Acta ArchHung 57 (2006) 325–343.
- TODOROVIC 1968 J. TODOROVIC, *Kelti u jugoistočnoj Evropi*. Dissertationes VII. Beograd 1968.
- TODOROVIC 1972 J. TODOROVIC, *Praistorijska Karaburma I: nekropola mladeg gvozdenog doba. – Karaburma I: The necropolis of the Later Iron Age*. Monographs 3. Beograd 1972.
- VÁGÓ 1960 E. B. VÁGÓ, *Kelten und Eraviskergräber von Nagyvenyim und Sárkeszi*. ARegia 1 (1960) 43–62.
- WALDHAUSER et alii 1978 J. WALDHAUSER et alii, *Das keltische Gräberfeld bei Jenišiv Újezd in Böhmen*. Archeologický výzkum v severních Čechách 6–7, Teplice 1978.
- WERNER 1984 W. M. WERNER, *Latènezeitliche Trensens in Jugoslavien*. In: M. Guštin–L. Pauli, *Keltski voz*. (Posavski Muzej Brežice Knjiga 6) Brežice 1984, 141–151.
- WOŹNIAK 1974 Z. WOŹNIAK, *Wschodnie pogranicze kultury latéńskiej*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974.
- ZACHAR 1974 L. ZACHAR, *Zur chronologischen Stellung der Schwertscheiden mit S-förmiger Mündungsklammer*. (rez.) ZbFilFakUnivKom-Musaica (Bratislava) 14 (1974) 63–94.

REMARQUES SUR LE SECOND ÂGE DU FER DE LA TRANSDANUBIE DU SUD-EST

Résumé

Dans le numéro précédent de cette revue, Borbála Maráz a publié un article important consacré à La Tène moyenne et finale de la Transdanubie du Sud-Est. Malgré la présentation sélective, l'analyse de la partie sauvée de la nécropole de Pécs-Höerömmü constitue pour la recherche un acquis considérable, étant jusqu'ici inconnu l'horizon identifié dans les nécropoles plus septentrionales du bassin des Karpates. L'auteur a classé des trouvailles de la région en trois périodes successives, mais partiellement en superposi-

tion: les plus anciennes appartiennent à LT C2/D, puis il y a un groupe peu articulé de LT D et, finalement, l'horizon de LT D2/romain précoce. Cette vision évoque cependant le problème de base des recherches laténiennes en Hongrie, notamment la chronologie élaborée par Ilona Hunyady, laquelle ignore, d'une part, l'existence de la phase LT B2 et, d'autre part, elle prolonge la durée d'utilisation des types tardifs de La Tène moyenne jusqu'au début du LT D. Cette dernière datation basse a été plus tard grosso modo confirmée

par le système chronologique de Jan Filip. Conformément aux recherches récentes, les chronologies précédentes sont inacceptables. En conséquence, les résultats de Maráz exigent également une révision. On propose donc pour les trouvailles les plus anciennes examinées par Maráz (Pécs-Vasas, Mágócs, etc.) une datation de LT C1, laquelle correspond selon la chronologie absolue actuellement admise à la deuxième moitié du IIIe et aux premières décennies du IIe siècle av. J.-C. En ce qui concerne la nécropole de Pécs-Hőerőmű, les premières sépultures appartiennent à la phase de transition LT C2/D1 et à la période de LT D1. Cet horizon de la Transdanubie du Sud-Est a été avant tout bien défini en Slovénie et en Serbie. Les

rapports avec la région septentrionale des Balkans se manifestent particulièrement bien par la présence en Transdanubie du Sud-Est des mors de type „thrace”, dont la répartition à l’intérieur du territoire des Scordisques nous permet de compter avec une aristocratie tribale, comparable aux *equites* gaulois. En plus, on peut supposer que la partie en question de la Transdanubie appartenait au plus tard à partir de la deuxième moitié du IIe siècle av. J.-C. au territoire scordisque. Dans ce contexte, les problèmes liés aux trésors de Szárazd-Regöly méritent une attention particulière, prenant aussi en considération le trésor d’argent découvert par des fouilles à l’intérieur de l’oppidum scordisque de Židovar.

M. Szabó
ELTE Régészettudományi Intézet
Budapest, Múzeum körút 4/B
H-1088